

Tussen vriend en vijand: de socialistische dreiging van de PvdA

Een onderzoek naar de aanwezigheid van een socialistisch vijandbeeld bij de VVD en de KVP in de
periode 1952-1959

*Verkiezingsaffiches KVP (1959) en VVD (1959). Bron: Katholiek Documentatie Centrum;
Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, collectie verkiezingsaffiches*

BA-eindwerkstuk Geschiedenis

Naam: Eefje Corbeek

Studentnummer: 6160573

E-mail: e.a.h.e.corbeek@students.uu.nl

Begeleider: Chris Hietland

Datum: 21-01-2021

Aantal woorden: 7958

Abstract

De Nederlandse politieke cultuur in de jaren vijftig werd gekenmerkt door stabiliteit, consensus en samenwerking. In de historiografie is er daarom minder zicht op vijandbeelden en conflicten in politieke strijd. In dit onderzoek is gekeken hoe de beeldvorming was over de PvdA binnen de VVD en de KVP in de periode 1952-1959. Aan de hand van de theorie van Léon Wecke is onderzocht of er hierbij sprake was van een vijandbeeld. Het campagnemateriaal van beide partijen voor de Tweede Kamerverkiezingen is geanalyseerd en daaruit bleek dat zowel de VVD als de KVP een socialistisch vijandbeeld creëerden, al was dit vijandbeeld duidelijker aanwezig bij de VVD. Daarnaast bleek dat de VVD een vijandbeeld beschouwde als een geoorloofd campagnewapen in de verkiezingsstrijd, terwijl de KVP daarin een stuk terughoudender was. De vijandelijkheid van beide partijen vormde deels de politieke cultuur en toont aan dat er niet alleen harmonieus gepolderd werd. Dit onderzoek plaatst daarmee kritische kanttekeningen bij het bestaande beeld van de Nederlandse politieke cultuur in de jaren vijftig.

Voorwoord

De coronapandemie heeft impact op nagenoeg ieder aspect van de samenleving en de wetenschap ontspringt deze dans niet. Gedurende dit onderzoek zijn er verschillende 'lockdowns' afgekondigd door de Nederlandse regering, waardoor de archieven sloten en het onmogelijk werd om bronnenmateriaal van de VVD te bekijken in het Nationaal Archief in Den Haag. Voor dit gedeelte van het onderzoek is daarom gebruik gemaakt van de digitale collectie van het Documentatiecentrum Nederlands Politieke Partijen en secundaire literatuur. Het was gelukkig, tussen de lockdowns door, nog wel mogelijk om een bezoek te brengen aan het Katholiek Documentatie Centrum om daar het benodigde materiaal te raadplegen. Ik wil deze organisatie en mijn begeleider Chris Hietland hartelijk bedanken voor hun hulp bij de totstandkoming van deze scriptie.

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. Politieke cultuur in de jaren vijftig	10
1.1 Het ontstaan van een vernieuwingsdrift.....	10
1.2 De verwezenlijking van de doorbraak.....	11
1.3 De rooms-rode coalities.....	12
2. Het antisocialisme van de VVD	14
2.1 De VVD in de politiek van de jaren vijftig.....	14
2.2 De verkiezingspropaganda van de VVD.....	15
2.3 Analyse van het vijandbeeld	18
3. Het antisocialisme van de KVP	21
3.1 De KVP in de politiek van de jaren vijftig.....	21
3.2 De verkiezingspropaganda van de KVP.....	22
3.3 Analyse van het vijandbeeld	26
Conclusie	29
Literatuurlijst	31

Inleiding

In de vroege verkiezingsochtend van 12 maart 1959 waren vrijwilligers van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) post aan het bezorgen in Nederlandse middenklassenbuurten. Duizenden Nederlanders ontvingen een kaart met een postzegelzakje. Op de kaart stond een lelijke rode kater, waar in grote letters op geschreven stond: 'Koopt geen rode kat in de zak! Stemt VVD lijst 4!'.¹ Op de dag dat de stembussen voor de Tweede Kamerverkiezingen open gingen, maakte de VVD zo nogmaals duidelijk dat ze niks met het socialisme te maken wilde hebben.

Sinds de oprichting van de VVD in 1948 keerde de partij zich duidelijk tegen het socialisme. In hun ogen werden de Nederlandse socialisten vertegenwoordigd door de Partij van de Arbeid (PvdA) en de VVD zette zich daarom fel af tegen deze partij. Ondanks formele toenadering tijdens de kabinetten Drees I & Drees II namen de antisocialistische sentimenten binnen de partij toe en in 1959 leidde dit er zelfs toe dat de PvdA formeel werd uitgesloten als mogelijke coalitiepartner door de liberalen.²

Niet alleen de VVD nam een duidelijke positie in ten opzichte van de PvdA, maar ook de Katholieke Volkspartij (KVP) koos voor strijd met de sociaaldemocraten in de jaren vijftig. De KVP zag de PvdA als haar grootste politieke concurrent en koos er daarom voor om zich ten opzichte van deze partij te profileren.³ Dit uitte zich in antisocialistische propaganda en verstoorde verkiezingsbijeenkomsten. Daarnaast verstoorde het bisschoppelijk Mandement van 1954, waarin het lidmaatschap van socialistische verenigingen verboden werd, de relatie tussen KVP en PvdA.⁴

Beide partijen bewandelden in hun politieke strijd tegen de PvdA echter een ander pad. De VVD viel de sociaaldemocraten aan vanuit de oppositie, terwijl de KVP dat deed als coalitiepartij.⁵ Er ontstond daardoor een negatieve beeldvorming, die bij beide partijen een verschillende aanleiding had. Wat is de oorsprong van deze beeldvorming en

¹ André Vermeulen, *De liberale opmars. 65 jaar VVD in de Tweede Kamer* (Amsterdam 2013) 42-43.

² Gerrit Voerman, 'Om de vrijzinnig-democratische erfenis. De verhouding tussen liberalen en socialisten in de jaren 1945-1952', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995) 83-96, aldaar 94-95.

³ Herman de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie. De kwaliteit van de democratie, 1945-2000', in: Remieg Aerts e.a. (red.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2016), 285-353, aldaar 296-298.

⁴ Anneke Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?: de rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis (1948-1958)* (Amsterdam 1986), 170-171.

⁵ Parlementair Documentatie Centrum, 'Kabinetten 1945-heden', https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp1x03/kabinetten_1945_heden (27 november 2020).

welk beeld werd er precies gecreëerd van de PvdA? Verraadde de negatieve beeldvorming de aanwezigheid van een vijandbeeld? En hoe verhield dit zich tot de politieke cultuur in Nederland destijds?

De politieke cultuur in de jaren vijftig is onderzocht door historici als Henk te Velde en Remieg Aerts. Zij typeren de politieke cultuur in de jaren vijftig aan de hand van het leiderschap van premier Drees. Stabiliteit, verzuiling en consensus worden gezien als overheersende kenmerken.⁶ Het eerste hoofdstuk zal dieper ingaan op deze cultuur en de positie die de PvdA daarin had.

De relatie tussen KVP en PvdA in de naoorlogse rooms-rode coalities is door veel historici onderzocht.⁷ Daarnaast is er door de historicus Bornewasser een tweedelige wetenschappelijke partijgeschiedenis over de KVP gepubliceerd.⁸ De verhouding tussen de PvdA en de KVP blijft in de historiografie echter vaak beperkt tot de samenwerking in de coalities en het bisschoppelijk Mandement van 1954. Hieruit werd geconcludeerd dat het Mandement minder invloed heeft gehad op de samenwerking in het kabinet dan vaak werd gedacht.⁹

In tegenstelling tot de KVP is er relatief weinig onderzoek gedaan naar de VVD.¹⁰ Aan het eind van de jaren tachtig kwam er pas meer interesse voor de liberalen toen het wetenschappelijk bureau van de VVD werd opgericht. Sindsdien is onder andere een onderzoek naar de partijorganisatie verschenen en een historisch overzicht van de Tweede Kamerfractie van de VVD.¹¹ De antithese tussen liberalen en sociaaldemocraten in de jaren vijftig blijft daarin echter onderbelicht. In de bundel *Tussen Polarisatie en Paars* hebben Patrick van Schie e.a. geprobeerd om dit gat op te vullen door de verhouding tussen de Nederlandse liberalen en sociaaldemocraten in kaart te brengen.¹² Historicus Bas Otten heeft zich in deze bundel specifiek gericht op de jaren vijftig en concludeert dat

⁶ Böhl, 'Consensus en polarisatie'; Henk te Velde, *Stijlen van Leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).

⁷ Jan Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Het kabinet-Drees IV en het kabinet-Beel II, 1956-1959: het einde van de rooms-rode coalitie* (Nijmegen, 2004); Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*

⁸ J. A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980, I, Herkomst en groei* (tot 1963) (Nijmegen 1995); *II, Heroriëntatie en integratie* (1963-1980) (Nijmegen 2000).

⁹ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 180.

¹⁰ Gerrit Voerman, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120 (2005) 2, 226-269, aldaar 247-250.

¹¹ Ruud Koole, Paul Lucardie, Gerrit Voerman, *40 Jaar vrij en verenigd. Geschiedenis van de VVD-partijorganisatie* (Houten 1988); Vermeulen, *De liberale opmars*.

¹² P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995).

de VVD zijn bestaansrecht ontleende aan het negatief bestrijden van de PvdA.¹³ Zijn conclusies zullen nader besproken worden in het tweede hoofdstuk van dit onderzoek.

Opvallend is dat polarisatie en vijandelijkheid in de politiek van de jaren vijftig onderbelicht blijven in de geschiedschrijving en eerder gekoppeld worden aan de jaren zestig en zeventig dan aan de jaren vijftig.¹⁴ Zoals hierboven al blijkt, zijn er wel degelijk aanwijzingen dat er destijds sprake was van vijandelijkheid tegen de PvdA. Otten suggereert dat de VVD de PvdA beschouwde als vijand, terwijl historicus Anneke Visser spreekt over een bedorven sfeer tussen KVP en PvdA in de coalities.¹⁵ In *Onbehagen in de polder* ontcrachten twaalf historici het beeld van Nederland als harmonieus polderland en betogen dat er meer onderzoek moet komen naar onenigheid en conflict om de Nederlandse geschiedenis volledig te begrijpen.¹⁶ Dit onderzoek draagt hieraan bij door kanttekeningen te plaatsen bij het dominante beeld van stabiliteit en consensus in de Nederlands politiek van de jaren vijftig. Door te focussen op de KVP en VVD ontstaat een evenwichtig beeld van hoe partijen naar de PvdA keken door zowel een oppositie- als coalitiepartij te bestuderen. Daarnaast vertegenwoordigen deze drie partijen de meest invloedrijke stromingen binnen de Nederlands politiek, die in dit onderzoek onderzocht worden vanuit een onderbelicht perspectief: vijandelijkheid.¹⁷ Tot slot zullen de onderzoeksresultaten een nieuwe blik werpen op de manier waarop de sociaaldemocratie in de jaren vijftig werd bekeken. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt:

Hoe was de beeldvorming over de PvdA binnen de VVD en de KVP in de periode 1952-1959 en in hoeverre was er hierbij sprake van een vijandbeeld?

De periode 1952-1959 is geselecteerd om de beeldvorming over de PvdA te onderzoeken. Vanaf 1952 ging de VVD oppositie voeren tegen de rooms-rode kabinetten. Vanaf dat moment werden de antisocialistische gevoelens openlijk gecommuniceerd naar de

¹³ Bas Otten, 'Verbreekt de rode boeien'. Het antisocialisme van de VVD in de jaren 1952-1959', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisation en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995) 97-115.

¹⁴ Böhl, 'Consensus en polarisation', 287-289; P.G.C. Van Schie, 'Ten geleide', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisation en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995), 9-12, aldaar 11-12.

¹⁵ Otten, "Verbreekt de rode boeien"; Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 284.

¹⁶ Peter van Dam, Jouke Turpijn en Bram Mellink (red.), *Onbehagen in de polder. Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014).

¹⁷ Tom Louwerse, Rudy Andeweg, Joop van Holsteyn en Josje den Ridder, 'Inleiding: Nederlandse politiek van driestromenland tot delta?', in: Tom Louwerse e.a. (red.), *Van driestromenland tot delta? Beschouwingen over ontwikkelingen in de Nederlandse politiek* (Leiden 2019) 7-18, aldaar 8.

kiezer.¹⁸ In 1952 ontstonden ook de eerste scheuren in de rooms-rode samenwerking door onenigheid tussen de KVP en PvdA.¹⁹ De periode eindigt in 1959 omdat het antisocialistische sentiment bij de VVD toen een hoogtepunt bereikte. De PvdA werd toen namelijk uitgesloten als mogelijke coalitiepartner. De verkiezingen van 1959 betekende tevens het definitieve einde van de rooms-rode samenwerking.²⁰

Het 'vijandelijke' gedrag van beide partijen jegens de PvdA maakt het aannemelijk dat er sprake is van een vijandbeeld. Dit onderzoek moet uitwijzen of dit daadwerkelijk het geval is en wat de aanwezigheid van een vijandbeeld zegt over wat de partijen zich meenden te kunnen veroorloven in een politieke strijd. Léon Wecke heeft binnen het vakgebied van de Internationale Betrekkingen een theorie opgesteld die het concept 'vijandbeeld' verduidelijkt. Deze theorie is ook bruikbaar in de politieke geschiedwetenschap, omdat Wecke stelt dat een vijandbeeld een veranderlijk en contextgebonden concept is. Daarnaast koppelt hij vijandbeelden vaak aan een politieke dimensie.²¹ Wecke geeft de volgende definitie van een vijandbeeld: 'een vaak onwerkelijke perceptie van een individu, een groep of een staat onder het aspect vijandschap'.²² Een vijand is volgens hem een persoon of groep, waarvan aangenomen wordt dat deze een ernstige bedreiging vormt voor anderen. De bedreiging hoeft niet feitelijk aanwezig te zijn, maar de gedachte volstaat. In de meeste gevallen suggereren vijandbeelden een grotere dreiging dan daadwerkelijk het geval is.²³ Wecke stelt dat de dreiging van militaire, economische, politieke, sociale of ideologische aard kan zijn. Daarnaast ontstaat een vijandbeeld niet alleen door een dreigingsgevoel, maar kunnen ook het verleden, concurrentie met de vijand, capaciteiten en onderlinge tegenstellingen een rol spelen.²⁴ Mogelijke functies zijn saamhorigheid creëren, gedrag rechtvaardigen, een bijdrage leveren aan de eigen identiteit en een zondebok aanwijzen.²⁵ De beeldvorming over de sociaaldemocraten door beide partijen wordt getoetst via bovenstaande kenmerken van een vijandbeeld. Aan de hand daarvan kan vastgesteld

¹⁸ Otten, "Verbreekt de rode boeien", 97.

¹⁹ Böhl, 'Consensus en polarisatie', 307.

²⁰ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 285.

²¹ Léon Wecke, *Vijandbeeld en vijanddenken* (Utrecht 1987) 13-15.

²² Léon Wecke en Jacques de la Haye, 'Vijandbeelden: door wie of wat voelen Nederlanders zich bedreigd?' in: P. Everts en H. W. Tromp (red.), *Tussen oorlog en vrede* (Amsterdam 1980) 156.

²³ Wecke, *Vijandbeeld en vijanddenken*, 7-8.

²⁴ Tom Ottenheim en Léon Wecke, *Vijandbeeld, legitimatie en voorlichting. Een verkenning naar de aanwezigheid van vijandbeeld en legitimatie* in de voorlichtingsbrochure 'Over veiligheid en vrede' (Nijmegen 1985) 9-11.

²⁵ Wecke, *Vijandbeeld en vijanddenken*, 12.

worden of er sprake was van een vijandbeeld.

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, worden in dit onderzoek zowel primaire bronnen als secundaire literatuur gebruikt. Dit onderzoek is gericht op de campagnes rondom de Tweede Kamerverkiezingen van 1952, 1956 en 1959. Tijdens de verkiezingsstrijd gebruiken partijen een fellere toon en stellen zich eerder vijandig op tegen andere partijen. Het vijandbeeld komt dus het duidelijkst naar voren tijdens de campagnes rondom deze strijd. De volledige periode onderzoeken valt buiten de omvang van dit onderzoek. Aan de hand van verkiezingsprogramma's, affiches en overig campagnemateriaal wordt de beeldvorming ten aanzien van de PvdA bij beide partijen tijdens de campagnes in kaart gebracht.

Het eerste hoofdstuk zal een algemeen beeld geven van de Nederlandse politieke cultuur in de jaren vijftig. Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk de beeldvorming over de PvdA bij de VVD bestudeerd worden, waarna de beeldvorming bij de KVP in het derde hoofdstuk onderzocht wordt. De onderzoeksresultaten worden tot slot gepresenteerd in de afsluitende conclusie.

Politieke cultuur in de jaren vijftig

De politieke cultuur in de jaren vijftig vormde in veel opzichten een breuk met de vooroorlogse politiek. De rooms-rode coalities, waarin de sociaaldemocraten en de katholieken voor het eerst op lange termijn met elkaar samenwerkten, zijn een voorbeeld van een belangrijke vernieuwing. De jaren vijftig kent echter ook veel continuïteit met het verleden, wat bijvoorbeeld tot uiting komt in de terugkeer van de verzuiling. Dit hoofdstuk zal de belangrijkste veranderingen en continuïteiten in de politieke cultuur van destijds in kaart brengen met specifieke aandacht voor de positie die de PvdA hierin bekleedt.

Het ontstaan van een vernieuwingsdrift

Voor de oorlog wilden de sociaaldemocraten en de katholieken weinig met elkaar te maken hebben. Na de mislukte revolutiepoging van Troelstra in 1918 spraken de Nederlandse bisschoppen een veto uit over eventuele politieke samenwerking met de sociaaldemocraten. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) kwam in een isolement terecht en werd nimmer door de katholieken als serieuze coalitiepartner gezien. In 1926 verklaarde Willem Nolens, destijds fractieleider van de katholieken, dat de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) alleen 'in uiterste noodzaak' zou regeren met de sociaaldemocraten. Hier kwam langzaam verandering in toen de SDAP begin jaren dertig begon aan een koerswijziging. De partij nam steeds meer afstand van de marxistische ideologie en in 1937 werd zelfs openlijk afscheid genomen van de klassenstrijd. Dit zorgde ervoor dat de katholieken meer vertrouwen kregen in de sociaaldemocraten en de twee partijen bewogen langzaam naar elkaar toe.²⁶

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd een groot gedeelte van de politieke elite opgesloten in gijzelaarskamp Sint-Michiëlsgestel. Daar konden de gijzelaars gezamenlijk nadenken over de toekomst van Nederland. Er ontstond een vernieuwingsdrift die verlangde naar een doorbraak.²⁷ Er moest een duidelijke breuk komen met de vooroorlogse verzuiling. Het 'geloof' mocht niet langer bepalend zijn voor de politieke keuze en de doorbraak moest de antithese van Kuyper tussen gelovigen en ongelovigen

²⁶ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 9-14.

²⁷ *Ibidem*, 14-15.

‘doorbreken’.²⁸ Na de oorlog lag Nederland in puin. Het idee ontstond bij een deel van de politieke elite dat deze puinhoop alleen opgeruimd kon worden middels een nieuwe politieke aanpak: ‘de doorbraak’ die bedacht was in het gijzelaarskamp.

Het verlangen naar een doorbraak toonde de wil van een deel van de politici om meer te gaan samenwerken om zo de stabiliteit van het land te bevorderen. Dit werd mede mogelijk gemaakt door een groot vertrouwen in de parlementaire democratie dat voor de oorlog ontbrak. De eerdergenoemde koerswijziging van de SDAP droeg bij aan het toenemende vertrouwen. Democratie draaide niet meer alleen om het behoud van de nationale zelfstandigheid en het parlementaire bestel, maar kreeg ook een nieuwe dimensie: een garantie op bestaanszekerheid.²⁹ Een andere belangrijke vernieuwing was de ‘verzakelijking van het politieke bedrijf’. Politieke partijen werden programmapartijen in plaats van beginselpartijen. Dit hield in dat het religieuze of levensbeschouwelijke fundament van een partij meer naar de achtergrond verdween en als inspiratiebron werd gezien, zodat consensus en compromis op de voorgrond konden treden.³⁰

De verwezenlijking van de doorbraak

De oprichting van een brede progressieve partij zou de ‘doorbraakgedachte’ moeten verwezenlijken. Deze nieuwe partij werd de Partij van de Arbeid (PvdA), die in 1946 ontstond uit het samengaan van SDAP, CDU, VDB en enkele katholieken en protestanten. Ondanks de brede coalitie kreeg de PvdA een duidelijk sociaaldemocratisch karakter. Dit zorgde ervoor dat enkele liberalen, waaronder oud-VDB-leider Pieter Oud, zich niet thuis voelden bij de PvdA en in 1948 splitsten zij zich af om een nieuwe liberale partij op te richten: de VVD.³¹

De katholieken en liberalen wilden zich ook losmaken van de oude beginselen, maar deden dit een stuk voorzichtiger dan de sociaaldemocraten. De RKSP werd omgevormd tot de Katholieke Volkspartij (KVP), waarvan het lidmaatschap voortaan ook beschikbaar was voor niet-katholieken. Bij de liberalen bleef veel bij het oude, maar de Liberale Staatspartij (LSP) maakte plaats voor de Partij van de Vrijheid (PvdV), die

²⁸ Parlementair Documentatie Centrum, ‘De doorbraak’, https://www.parlement.com/id/vh8lnhrrl0g6/de_doorbraak (30 november 2020).

²⁹ Böhl, ‘Consensus en polarisatie’, 287.

³⁰ Ibidem, 286.

³¹ Paul Lucardie en Gerrit Voerman, ‘Driestromenland in kaart’, in: Tom Louwerse e.a. (red.), *Van driestromenland tot delta? Beschouwingen over ontwikkelingen in de Nederlandse politiek* (Leiden 2019) 19-42, aldaar 28.

vervolgens opging in de VVD. Vlak na de oorlog verschenen zo enkele nieuwe partijen op het politieke speelveld, maar de échte vernieuwing beperkte zich grotendeels tot de PvdA.³²

De eerste verkiezingen na de oorlog in 1946 waren een belangrijk moment voor de nieuwe doorbraakpartij. De PvdA behaalde echter niet het gewenste resultaat en eindigde zelfs met minder zetels dan de SDAP, VDB en CDU afzonderlijk hadden gehaald in 1937. De KVP was de winnaar van de verkiezingen en werd de grootste partij. De antithese was niet doorbroken, de grote ideologische verschillen tussen de zuilen bleven bestaan en de vooroorlogse situatie keerde in grote lijnen terug.³³ Een deel van de politici beschouwde de verzuiling als noodzakelijk om de samenleving veilig door de wederopbouw en de modernisering te leiden. Het bood houvast voor vernieuwingen en vergrootte de sociale cohesie.³⁴ De doorbraak was feitelijk mislukt.

De rooms-rode coalities

De voorzichtige toenadering tussen de sociaaldemocraten en de katholieken veranderde na de oorlog in een samenwerkingspact. De PvdA en de KVP vormden in 1948 de eerste rooms-rode coalitie en pas in 1958 werd de samenwerking definitief verbroken. De twee partijen hadden elkaar op twee punten gevonden: de Keynesiaanse economie en het recht op bestaanszekerheid. De econoom John Keynes betoogde dat de overheid moet ingrijpen om de koopkracht te stimuleren in het geval van economische krimp. Overheidsinvesteringen zouden zo een stabiele economische ontwikkeling bevorderen, waarmee de sociale politiek gefinancierd kon worden. Beide partijen waren er namelijk van overtuigd geraakt dat elke burger recht had op sociale zekerheid en dat de staat verplicht was om hierin te voorzien. Dit streven was geïnspireerd door het werk van William Beveridge, een econoom en politicus uit het Verenigd Koninkrijk, die een stelsel van sociale voorzieningen had bedacht dat bestaanszekerheid zou garanderen in het geval van ziekte, werkloosheid en ouderdom.³⁵ De sociaaldemocraten waren al langer voorstander van een grotere rol voor de overheid, maar de andere partijen hadden dit altijd principieel afgehouden. De consensus over deze onderwerpen was daarom een

³² Lucardie en Voerman, 'Driestromenland in kaart', 28.

³³ Parlementair Documentatie Centrum, 'De doorbraak', https://www.parlement.com/id/vh8lnhrrl0g6/de_doorbraak (30 november 2020).

³⁴ Böhl, 'Consensus en polarisatie', 288.

³⁵ Ibidem, 287.

belangrijke politieke vernieuwing.³⁶

De rooms-rode coalities werden geleid door de sociaaldemocraat Willem Drees (1886-1988), een belangrijk symbool voor de politieke cultuur van de jaren vijftig. Hij was een harde werker, zuinig en vol zelfbeheersing. Hij zocht altijd naar compromissen en vond polarisatie verwerpelijk.³⁷ Volgens Herman de Liagre Böhl profileerde Drees zich tegelijk als partijpoliticus en als staatsman: 'een uiterst bekwaam verzuilingspoliticus, loyaal aan de rode idealen van de sociaaldemocratie, maar tegelijk vol respect voor andersdenkenden'.³⁸ De PvdA merkte op dat Drees ook buiten de eigen partij zeer gerespecteerd werd en bouwde haar verkiezingscampagnes volledig om hem heen. De partij gebruikte slogans als 'Drees, uw vertrouwen waard' en 'W. Drees: zijn land, zijn partij, zijn beleid'.³⁹ Drees werd gepresenteerd als het toonbeeld voor de gemiddelde Nederlander.⁴⁰ Daarnaast staat zijn onpersoonlijke zakelijkheid ook symbool voor het feit dat politiek in de jaren vijftig werd gezien als een ernstige zaak.⁴¹

De kabinetten-Drees hadden een brede basis en zij konden gemiddeld rekenen op steun van 80% van het totale aantal Tweede Kamerleden. De coalities bestonden uit KVP, PvdA en vaak één of twee andere confessionele partijen. Van 1948 tot 1952 regeerde ook de VVD mee. De brede basis van deze kabinetten toont aan dat er sprake was van veel consensus en samenwerking. Daarnaast geeft de lange duur van de kabinetten aan dat er veel stabiliteit was in de politiek.⁴² Deze karakteristieke kenmerken van de jaren vijftig verhullen dat er ook sprake was van polarisatie en vijanddenken. De volgende hoofdstukken zullen daar dieper op ingaan.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Hans Daalder, *Drees en Soestdijk. De zaak-Hofmans en andere crises 1948-1958* (Amersfoort 2006) 228.

³⁸ Böhl, 'Consensus en polarisatie', 294.

³⁹ Velde, *Stijlen van Leiderschap*, 174.

⁴⁰ Ibidem, 168-169.

⁴¹ Ibidem, 175.

⁴² Böhl, 'Consensus en polarisatie', 295.

Het antisocialisme van de VVD

‘In de VVD vindt u de mensen die altijd en overal op de bres staan tegen de socialistische dwangstaat’, aldus Harm van Riel in 1959, toenmalig fractievoorzitter van de VVD in de Eerste Kamer en voorzitter van de propagandacommissie.⁴³ Deze commissie was verantwoordelijk voor de beeldvorming en campagnestrategie van de partij.⁴⁴ In dit hoofdstuk wordt de campagnepropaganda tijdens de verkiezingen van 1952, 1956 en 1959 onderzocht. Hoe zag de campagnestrategie eruit? En in hoeverre was de beeldvorming over de PvdA antisocialistisch? Vervolgens wordt dit materiaal geanalyseerd met behulp van het conceptuele kader van Wecke om te onderzoeken of er bij de VVD destijds sprake was van een vijandbeeld jegens de PvdA. Om te beginnen wordt eerst een beeld geschetst van de positie van de liberalen in de politiek van de jaren vijftig.

De VVD in de politiek van de jaren vijftig

In 1948 waren de liberalen in Nederland versnipperd. De conservatieve Liberale Staatspartij (LSP) was na de oorlog opgegaan in de Partij van de Vrijheid (PvdV) en de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) had zich aangesloten bij de PvdA. Pieter Oud, voormalig leider van de VDB, en Dirk Stikker, voorzitter van de PvdV, besloten om hun krachten te bundelen en richtten gezamenlijk een nieuwe partij op: de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD).⁴⁵ Oud werd lijsttrekker en later ook fractieleider en zou dat tot 1963 blijven. De VVD was geen grote partij in de jaren vijftig. Onder leiding van Oud groeide de partij echter wel van acht van de honderd zetels in 1948 (8%) naar negentien van de honderdvijftig zetels in 1959 (12,6%).⁴⁶

Volgens historicus Henk te Velde werd de koers van de VVD na de oprichting, meer dan bij andere partijen, bepaald door de leider. Oud had een dominante persoonlijkheid met veel ambitie.⁴⁷ Hij positioneerde de partij nadrukkelijk als een antisocialistische partij. Als aspirant-lijsttrekker benadrukte Oud al dat de VVD lijnrecht tegenover de PvdA

⁴³ Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (hierna: DNPP), Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 17 januari 1959 - No. 523, 4.

⁴⁴ Bas Otten, "Tegen het socialisme alleen de VVD": antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland 1952-1959 (Doctoraalscriptie, Utrecht 1991) 4.

⁴⁵ Vermeulen, *De Liberale Opmars*, 9-11.

⁴⁶ Henk te Velde, 'De partij van Oud en Wiegel. Leiderschap in de VVD en het primaat van het electoraat', in: Patrick van Schie en Gerrit Voerman (red.), *Zestig jaar VVD* (Amsterdam 2008) 27-52, aldaar 27.

⁴⁷ Velde, 'De partij van Oud en Wiegel', 32.

stond.⁴⁸ De verrassing was daarom groot toen de VVD in 1948 toetrad tot het kabinet Drees-I, waar de PvdA ook deel van uitmaakte. Deze formele toenadering was echter een poging van de VVD om de overheidsinvloed van de PvdA in te dammen.⁴⁹ Regeringsdeelname leverde de liberalen niet het gewenste effect op en aan het eind van de kabinetsperiode verklaarde Oud dat hij 'niet meer wilde dienen als gevelversiering voor de rooms-rode coalitie'.⁵⁰ Van 1952 tot 1959 maakte de VVD vervolgens deel uit van de oppositie.⁵¹

In de jaren vijftig kwam de VVD nadrukkelijk op voor de kleine spaarder, woningbezitters en de gelijkberechting van man en vrouw. De partij hield zich echter vooral bezig met het aanvallen van het kabinetsbeleid.⁵² De wederopbouw ging gepaard met toegenomen overheidsbemoeienis en het staatsapparaat werd na de oorlog flink uitgebreid. Dit druiste in tegen de ideologie van de VVD, die de individuele vrijheid wilde bevorderen en overheidsbemoeienis als groot gevaar zag. Desondanks zag zelfs de VVD in dat een sterke staat nodig was om de puinhoop in het land op te ruimen. De grotere staatsinvloed bleef vanuit een ideologisch standpunt echter lastig te accepteren.⁵³

De verkiezingspropaganda van de VVD

De campagne van 1952

De verkiezingscampagne van de VVD voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1952 draaide grotendeels om het rapport *De weg naar vrijheid* (1951). Dit rapport was niet afkomstig van de VVD zelf, maar geschreven door de PvdA. De sociaaldemocraten beschreven hierin welke weg genomen moest worden om te komen tot een wereld zonder massale werkeloosheid met intensieve internationale samenwerking.⁵⁴ Bestaanszekerheid met een fatsoenlijke inkomensverdeling was daarvoor noodzakelijk.⁵⁵ Het rapport bepaalde voor een groot deel de politiek-inhoudelijke discussie tijdens de

⁴⁸ Vermeulen, *De Liberale Opmars*, 13.

⁴⁹ Voerman, 'Om de vrijzinnig-democratische erfenis', 92.

⁵⁰ Ibidem, 94.

⁵¹ Parlementair Documentatie Centrum, 'Kabinetten 1945-heden', https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp1x03/kabinetten_1945_heden (05 december 2020).

⁵² Otten, 'Antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland', 37.

⁵³ Bas Otten, 'Tegen het socialisme alleen de VVD': De Nederlandse liberalen in de jaren vijftig', *Aanzet* 10 (1992) 1, 29-36, aldaar 31-33.

⁵⁴ P.B. van der Heiden, 'Eindelijk een doorbraak? De verkiezingen van 1952', in: Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, *Politieke Opstellen 17* (Nijmegen 1997) 59-71, aldaar 61.

⁵⁵ Philip van Praag, 'PvdA partijgeschiedenis' (versie 26 november 2020), <https://dnpp.nl/dnpp/pp/pvda/geschied> (05 december 2020).

campagne en kwam daarom vaak terug in de propaganda van de VVD.⁵⁶

Op een verkiezingsfolder stond bijvoorbeeld een man afgebeeld met een blok aan zijn been en zware bepakking op zijn rug met daarop geschreven: 'onnodige voorschriften'. De man strompelde 'op de weg naar de vrijheid'.⁵⁷ In het verkiezingsprogramma schreef de VVD over het rapport: 'Dat verwezenlijking der erin neergelegde denkbeelden ons op "de weg naar vrijheid" zal brengen, is toch een gevaarlijke illusie. Niet de vrijheid, maar de staatslavernij wacht aan het einde van deze weg'.⁵⁸ In dit soort propagandastukken benadrukte de VVD een nieuwe antithese die door partijleider Oud was geïntroduceerd, namelijk die tussen socialisten en niet-socialisten. De liberalen beschuldigden de sociaaldemocraten van camouflagepolitiek. Onder het mom van sociale politiek zou de partij volledige socialisatie najagen.⁵⁹ In een editie van het weekblad van de VVD werd geschreven: 'Dat plan [van de PvdA], waarvan wij beweren, dat het, werd het uitgevoerd, ons volk wéér een eindje verder meesleuren zou in de richting van het staatsocialisme, dat in Rusland hoogtij viert!'⁶⁰

De campagne was niet alleen gericht tegen de PvdA. De katholieken werden ervan beschuldigd dat zij het staatsocialisme in de hand werkten door samen te werken met de PvdA. Dit uitte zich niet via propaganda in affiches en brochures, maar werd voornamelijk genoemd in opinieartikelen in het partijblad van de VVD.⁶¹

De campagne van 1956

Na een kabinetsperiode in de oppositie stond de VVD-campagne van 1956 in het teken van het 'falende' kabinetsbeleid. Iedere mogelijkheid werd aangegrepen om maatschappelijke problemen, zoals de woningnood, af te schuiven op het kabinet. De VVD beschouwde het kabinetsbeleid als socialistisch en hield de PvdA hiervoor verantwoordelijk. De liberalen positioneerde zichzelf als de redder die zou opkomen voor de 'gewone mensen': hard werkende middenstanders en boeren, die slachtoffer waren geworden van de socialistische belastingpolitiek.⁶²

De dreiging van het socialisme werd in een speciale editie van het Liberaal

⁵⁶ Van der Heiden, 'Eindelijk een doorbraak?', 63-65.

⁵⁷ Otten, 'Antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland', 4.

⁵⁸ DNPP, Collectie verkiezingsprogramma's, Verkiezingsprogramma VVD 1952, 4.

⁵⁹ Otten, 'Antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland', 5.

⁶⁰ DNPP, Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 2 februari 1952 – No. 195, 1.

⁶¹ DNPP, Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 12 april 1952 - No. 205, 3.

⁶² Otten, 'Antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland', 7.

Manifest in 1955 nogmaals expliciet benadrukt: 'De VVD geeft uiting aan het liberaal reveil, een geestelijke kentering die honderdduizenden Nederlanders de gevaren van het socialisme, van eenzijdige vakbondspolitiek en van het steeds meer om zich heengrijpende sectarisme doen beseffen'.⁶³

De Campagne van 1959

De antisocialistische propaganda van de VVD bereikte een hoogtepunt in 1959. De omstandigheden daarvoor waren ook ideaal. De PvdA had één jaar eerder bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten een forse nederlaag geleden en was nu verantwoordelijk voor de val van het kabinet vanwege een belastingkwestie.⁶⁴ De VVD greep deze situatie aan om een fel polariserende campagne te voeren. De rode draad van de campagne was de 'Arnhemse verklaring', waarin Oud had geweigerd om samen met de PvdA te regeren in een kabinet. Dit uitte zich in de centrale campagneslogans 'Tegen het socialisme de VVD' en 'Verbreekt de rode boeien'.⁶⁵

De VVD maakte tijdens deze campagne veelvuldig gebruik van propaganda via de radio. In een radiospeech benadrukte partijprominent Harm van Riel dat de VVD er was voor gewone mensen 'die niet door rode machthebbers gedwongen willen worden cadeaus uit te delen'.⁶⁶ Ook werden radioredes van de VVD voorafgaand aan de verkiezingen afgesloten met de woorden: 'Luisteraars, laat de verkiezingsdag van 12 maart de dag van de vrijheid zijn. Helpt ons in de strijd tegen het socialisme'.⁶⁷

In de verkiezingsgids werd wederom gehamerd op het feit dat de PvdA zou streven naar een allesoverheersende staatsmacht die de vrijheid van het volk zou afnemen, daarin stond: 'Is uw ideaal de alverzorgende staat, die als verlicht despoot in zijn apenliefde de vrijheid van de burger dreigt dood te drukken?'⁶⁸ De partij zorgde ervoor dat er geen twijfel meer mogelijk was over het standpunt van de VVD betreffende het socialisme. Op een verkiezingsaffiche stond groots geschreven: 'VVD lijst 4. Tegen het socialisme'.⁶⁹

Een ander terugkerend aspect was de afkeer voor de katholieken die de PvdA

⁶³ DNPP, Collectie brochures, Liberaal Manifest aan het Nederlandse volk, 17 september 1955.

⁶⁴ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 263.

⁶⁵ D.J. Elzinga en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998* (Amsterdam 2002) 120-121.

⁶⁶ DNPP, Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 17 januari 1959 - No. 523, 4.

⁶⁷ Elzinga en Voerman, *Om de stembus*, 120-121.

⁶⁸ J.M.M.J. Clerx en R.J.J. Stevens, 'Polarisatie als ideologisch surrogaat. De nieuwe antithese VVD-PvdA, 1959-1971', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995) 115-126, aldaar 116.

⁶⁹ DNPP, Collectie affiches, Verkiezingsaffiche VVD 1959.

gewoon hun gang lieten gaan. Er werden verschillende pogingen gedaan om dit aan de kiezer duidelijk te maken, waaronder een vers in een verkiezingsuitgave van de Kamercentrale-Zuid, een regionale afdeling van de VVD:

*Zonder socialisten! Verklaart Oud,
Zo'n uiting acht Romme faliekant fout,
Hoe zit dat eigenlijk bij de KVP?
Van Doorn en excellentie Klompé,
Wel! Niet! Wel met de PvdA mee!
Stemt u niet beter VVD?⁷⁰*

Analyse van het Vijandbeeld

Een onwerkelijke dreigingsperceptie

Het besproken campagnemateriaal maakt duidelijk dat de VVD in de periode 1952-1959 zeer aanvallend was tegen de PvdA en haar sociaaldemocratische waarden. De partij gebruikte frames, waarmee de PvdA werd afgeschilderd als een partij die Nederland naar de afgrond zou brengen door totalitaire staatsdwang.

Allereerst valt op dat de PvdA consequent werd aangeduid als socialistisch in plaats van sociaaldemocratisch, waardoor twijfel gezaaid werd over de democratische principes van de partij. Koude Oorlog-retoriek met verwijzingen naar 'de rode machtshebbers' en 'de rode boeien' moesten dit extra benadrukken. De liberalen maakten van de sociaaldemocratie een socialistische karikatuur en zagen programmatische verschillen als onoverbrugbare tegenstellingen. Er ontstond zo een beginselenstrijd, doordat alle politieke nuances werden weggevaagd.⁷¹

De VVD blies zo een onwerkelijke dreigingsperceptie in het leven. Deze dreigingsperceptie werd versterkt door een soort complotdenken. Volgens de liberalen maakte de PvdA gebruik van 'camouflagepolitiek' om hun ware intenties (staatsoverheersing) te verbergen. Dit deden ze door onjuistheden en socialistische theorieën te publiceren in rapporten als *De weg naar vrijheid*. De VVD suggereerden daarmee een socialistisch complot dat het Nederlandse volk haar vrijheid zou afnemen.⁷² Dat deze dreiging onwerkelijk was, blijkt uit het gedrag van de PvdA in de jaren vijftig.

⁷⁰ Otten, "Verbreekt de rode boeien", 113.

⁷¹ Otten, 'De Nederlandse liberalen in de jaren 50', 33.

⁷² Ibidem, 34.

Sinds de jaren dertig werden door de sociaaldemocraten steeds meer socialistische dogma's aan de kant gezet. Er werd bijvoorbeeld steeds meer afstand genomen van de socialisatie van bedrijven. Daarnaast moest zij als coalitiepartner regelmatig water bij de wijn doen om compromissen te kunnen sluiten met de KVP.⁷³ Zoals Otten het treffend verwoord: 'Terwijl het socialisme van de PvdA steeds minder socialistisch werd, werd de VVD steeds antisocialistischer'.⁷⁴

Politieke en ideologische dreiging

De dreiging die de VVD voelde jegens de PvdA was zowel politiek als ideologisch van aard. De parlementair-historicus P.F. Maas stelt dat zowel de VVD als de PvdA behoefte hadden aan profileren door polarisatie, omdat beide partijen afhankelijk waren van de confessionelen voor coalitievorming. In het geval dat de PvdA en VVD samen een meerderheid hadden kunnen vormen, was de politieke strijd waarschijnlijk niet zo vijandig geweest, aldus Maas. 'Vanuit de oppositie profileerde Oud de VVD als antisocialistisch en bestookte hij de KVP als te meegaand, aldus de rechtervleugel van de KVP activerend'.⁷⁵ Volgens Maas was het antisocialisme van de VVD gebaseerd op tactiek en strategie, kortom opportunisme. Dit geeft een duidelijke politieke basis aan het dreigingsgevoel richting de PvdA.

Bas Otten sluit zich hierbij aan, maar stelt dat het antisocialisme van de VVD niet gereduceerd moet worden tot doelloos opportunisme. Hij ziet de ideologische traditie ook als een belangrijke verklaringsfactor voor politieke profilering. Volgens Otten zat de VVD vast in een oud-liberale traditie die niet toegerust was op de naoorlogse maatschappelijke werkelijkheid.⁷⁶ Door de wederopbouw was de overheidsbemoeienis toegenomen en het staatsapparaat uitgebreid. Dit feit viel voor de VVD ideologisch moeilijk te legitimeren en zo ontstond een onbehagen over staatsinmenging. Dit onbehagen keerde zich vervolgens tegen de grootste voorvechter van een invloedrijkere overheid: de PvdA. De dreigingsperceptie van de VVD was dus ook ideologisch geladen.

⁷³ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 112-113.

⁷⁴ Otten, 'Antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland', 53.

⁷⁵ P.F. Maas, 'PvdA en VVD. Polarisatie door profilering', in: P.F. Maas, F.L.M. Lafort en J.M.M.J. Clerx (red.), *illusie of monsterverbond. Mogelijkheden en grenzen van een PvdA-VVD coalitie* (Dieren 1984), 5-16.

⁷⁶ Otten, "Verbreekt de rode boeien", 99.

Een functioneel vijandbeeld

De PvdA werd als vijand bestempeld omdat zij voorstander was van een uitbreiding van de overheidstaken. De VVD gebruikte dit feit om een zondebok aan te wijzen, die verantwoordelijk was voor alle misstanden in Nederland die veroorzaakt waren door staatsbemoeienis. Deze gezamenlijke vijand kon vervolgens ook bijdragen aan het vergroten van de saamhorigheid tussen de partij en haar achterban.

In de campagnepropaganda presenteerde de VVD zichzelf als bevrijder van de socialistische onderdrukking. De VVD vond haar kracht in het vijandelijk aanvallen van de PvdA en kon daarmee haar bestaansrecht legitimeren. Volgens historicus Van Baar zijn de prestaties van de VVD beperkt gebleven tot de speerpunten van de PvdA bestempelen als niet goed.⁷⁷ Het vijanddenken leverde daardoor een belangrijke bijdrage aan de identiteit van de liberalen.

Er kan geconcludeerd worden dat de VVD in deze periode een vijandbeeld over de PvdA creëerde dat bestond uit een onwerkelijke dreigingsperceptie van politieke en ideologische aard. Het aanvallen van de PvdA gebeurde met inhoudelijke argumenten, maar verviel ook regelmatig in complotdenken en het bestoken van een socialistische karikatuur. Deze vijand zorgde vervolgens voor saamhorigheid, een zondebok en droeg bij aan de identiteit van de VVD. De positie van de VVD in de jaren vijftig werd daardoor bepaald door een negatieve relatie met de PvdA. De VVD vond het destijds geoorloofd om een dergelijk vijandbeeld te gebruiken tijdens verkiezingscampagnes. De partij geloofde dat deze mate van vijandelijkheid paste binnen de kaders van politieke strijd in Nederland. Het gebruik van dit vijandbeeld droeg in die zin dan ook bij aan het ontstaan van deze kaders, waardoor de politieke cultuur deels is gevormd.

⁷⁷ Dirk Jan van Baar, 'Het Overbodige Liberalisme', *Intermediair* 27 (1991) 39, 23-29.

Het antisocialisme van de KVP

De KVP en de PvdA waren in de jaren vijftig elkaars grootste concurrenten en belangrijkste samenwerkingspartners. In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe de beeldvorming over de PvdA was bij de KVP tijdens verkiezingscampagnes. Om dit te bewerkstelligen wordt het campagnemateriaal van 1952, 1956 en 1959 besproken. Als aanvulling daarop zal er ook extra aandacht besteed worden aan het bisschoppelijk Mandement van 1954 om vanuit een bredere context te kijken naar de verhoudingen tussen rooms en rood. Vervolgens zal er onderzocht worden of er bij de KVP sprake was van een socialistisch vijandbeeld en hoe dit zich uitte. Net zoals in het vorige hoofdstuk zal eerst de politiek van de KVP in de jaren vijftig worden besproken.

De KVP in de politiek van de jaren vijftig

Vlak na de Tweede Wereldoorlog werd de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) omgevormd naar de Katholieke Volkspartij (KVP). De katholieke elite koos er daarmee voor om zich niet aan te sluiten bij de nieuwe doorbraakpartij: de PvdA. De KVP was in grote lijnen hetzelfde als de RKSP, maar onderscheidde zich op twee punten: niet-katholieken mochten zich ook aansluiten bij de partij en de KVP moest een programpartij worden. De partij hoopte daarmee minder afhankelijk te worden van de katholieke kerk.⁷⁸

Sinds haar oprichting maakte de KVP in de jaren vijftig onafgebroken deel uit van het kabinet en was zij ook bijna altijd de grootste partij. Alleen in 1952 en 1956 werd de KVP nipt verslagen door de PvdA. Van 1946 tot 1961 was Carl Romme partijleider.⁷⁹ Onder zijn leiding streed de KVP voor een brede-basispolitiek, wat inhield dat er werd gestreefd naar een zo breed mogelijke kabinetsbasis. Deze brede basis zou zorgen voor legitimiteit en bood een tegenwicht aan de socialistische politiek van de PvdA.⁸⁰ De KVP probeerde het overheidsingrijpen te beperken, want zij gaven de regie voor de wederopbouw liever aan de sociale partners op het maatschappelijk middenveld. Het subsidiariteitsbeginsel was leidend voor de KVP.⁸¹

De bisschoppen waren een belangrijke factor binnen de katholieke politiek.

⁷⁸ J.A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980 I, Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1995) 140-145.

⁷⁹ Parlementair Documentatie Centrum, 'Katholieke Volkspartij (KVP)', https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wtf/katholieke_volkspartij_kvp (30 december).

⁸⁰ J. Bosmans, 'Beide er in en geen van beide er uit' De rooms-rode samenwerking 1945-1952', *BMGN - Low Countries Historical Review* 96 (1981) 2, 204-229, aldaar 216.

⁸¹ Lucardie en Voerman, 'Driestromenland in kaart', 29.

Gedurende de jaren vijftig wilde de KVP zich echter gaan profileren als een brede volkspartij, die meer was dan alleen religie. De publicatie van het Bisschoppelijk Mandement in 1954 werd door partijleider Romme dan ook gezien als een onwelkome bemoeienis.⁸² In realiteit behield de stem van de bisschoppen echter veel invloed binnen de KVP. Het woord van de bisschoppen woog immers zwaar voor de katholieken.⁸³

De samenwerking met de PvdA was een belangrijk thema binnen de KVP. Romme achtte de samenwerking noodzakelijk voor het landsbelang, maar prominente partijleden als Frans Duynstee hadden hier veel kritiek op. Zij wilden dat de KVP meer zou samenwerken met de andere christelijke partijen.⁸⁴ Critici zagen de PvdA eerder als een concurrent dan als een samenwerkingspartner, omdat de PvdA een aantrekkingskracht uitoefende op een deel van de katholieken. Uit kiezersonderzoek bleek stevast dat een grote groep katholieken op de PvdA stemde en binnen de sociaaldemocratische partij was er een zeer actieve katholieke vleugel.⁸⁵ De KVP voelde zich daardoor genoodzaakt om zich duidelijk te profileren tegenover deze concurrent.

De verkiezingspropaganda van de KVP

De campagne van 1952

Bij de verkiezingen van 1952 had de KVP een duidelijk doel voor ogen: het bevorderen van de christelijke wereldorde.⁸⁶ Om dit te bewerkstelligen werd 'de afweer van het communisme' genoemd als belangrijk doel in het verkiezingsprogramma van 1952. De strijd tegen het communisme was noodzakelijk omdat 'het communisme fundamenteel tegengesteld is aan de Christelijke leer'.⁸⁷ Deze strijd werd beïnvloed door de Koude Oorlog en de vervolging van de katholieke kerk in de Sovjet-Unie.⁸⁸ In dit verkiezingsjaar was het propagandamateriaal van de KVP daarom eerder anticommunistisch dan antisocialistisch. De strijd tegen het communisme had echter ook effect op de omgang met de sociaaldemocraten. Binnen de KVP werd gevreesd dat de communisten en de PvdA gezamenlijk zouden optrekken tegen de rest. Om dat te voorkomen wilde de KVP de PvdA

⁸² H. Bakvis, *Catholic power in the Netherlands* (Montreal 1981), 77.

⁸³ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 167.

⁸⁴ Ibidem, 120-121.

⁸⁵ Bosmans, "Beide er in en geen van beide er uit", 228-229.

⁸⁶ Katholiek Documentatie Centrum (hierna: KDC), archiefnummer 266, Katholieke Volkspartij (KVP), (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1371, stukken betreffende verkiezingsprogramma's 1952, een korte uiteenzetting over het verkiezingsprogramma KVP 1952.

⁸⁷ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1371, Verkiezingsprogramma KVP 1952, 17.

⁸⁸ Bosmans, "Beide er in en geen van beide er uit", 222.

in de regering houden.⁸⁹ Partijleider Romme hoopte tijdens de formatie van het tweede kabinet-Drees ‘van ganscher harte dat de socialisten blijven meedoen’.⁹⁰ Hij was namelijk bang dat de niet-christelijke arbeidersmassa zou radicaliseren, zodra de PvdA in de oppositie kwam.⁹¹

Net zoals de VVD reageerde de KVP op het PvdA-rapport *De weg naar vrijheid* (1951). Er werd een kritische uiteenzetting gepubliceerd, waaruit bleek dat de KVP het op veel punten oneens was met de sociaaldemocraten. Zo werd de PvdA beschuldigd van een ‘vals vrijheidsbegrip’ en werd benoemd dat het socialistische beleid zou leiden tot totalitarisme.⁹² De KVP probeerde zo meer afstand te nemen van het PvdA-programma.

De KVP behaalde uiteindelijk evenveel zetels als de PvdA (30), maar de sociaaldemocraten kregen meer stemmen. Voor de KVP voelde dit als een enorme nederlaag. Het bleek niet meer vanzelfsprekend dat katholieken op de katholieke partij zouden stemmen. Slechte propaganda-activiteiten en het ontbreken van een duidelijk stemadvies van de bisschoppen kregen uiteindelijk de schuld van het verlies.⁹³

Het Mandement van 1954

Na de nederlaag van 1952 verscheen er in 1954 een stemadvies van de bisschoppen. Zij publiceerden een Herderlijk Schrijven, waarin katholieken werden opgeroepen om in ieder aspect van het leven katholiek te zijn. Het Mandement bevatte ook een duidelijk antisocialistische boodschap:

*Wij blijven van oordeel dat het voor een katholiek ongeoorloofd is lid te zijn van socialistische verenigingen, zoals het NVV en de daarbij aangesloten verenigingen, of regelmatig socialistische vergaderingen te bezoeken, regelmatig de socialistische pers te lezen of regelmatig de VARA te beluisteren.*⁹⁴

Het lidmaatschap van de PvdA werd sterk ontraden. Leden van de NVV of de VARA werden de sacramenten geweigerd. In eerste instantie zou ook het lidmaatschap van de PvdA verboden worden, maar de bisschoppen verwachtten dat katholieke sociaaldemocraten, vooral behorend tot de intellectuele elite, zelf de juiste afweging

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Visser, *Alleen bij uiterste noodzaak?*, 98.

⁹¹ Ibidem, 121.

⁹² KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1371, nota over ‘De weg naar de Vrijheid’, Drs. A.W.H.J. Quaedvlieg, 5.

⁹³ Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980 I*, 305-306.

⁹⁴ *De Katholiek in het openbare leven van deze tijd*, Bisschoppelijk Mandement 1954, 42-46.

konden maken. Dit vertrouwen hadden zij echter niet in de arbeiders van de NVV en de VARA.⁹⁵ Historici als Herman de Liagre Böhl concluderen dat het Mandement is gepubliceerd vanwege bezorgdheid over de toenemende secularisering en uit angst dat veel katholieken massaal zouden overlopen naar de sociaaldemocraten.⁹⁶

De campagne van 1956

De campagne voor de verkiezingen van 1956 werd flink omgegooid in een poging de 'slechte propaganda-activiteiten' van 1952 te verbeteren. Er werd duidelijker stelling genomen tegen de PvdA en dat uitte zich in antisocialistische propaganda.

Dat begon in 1955 met de publicatie van het pamflet *O'56*, waarop verschillende spotprenten stonden afgebeeld. Op de voorpagina stond een prent, waarin Joan Willems, de voorzitter van de katholieke tak van de PvdA, werd verleid door een PvdA-sinterklaas. Er werden sociaaldemocratische 'medailles' afgebeeld. Aan de ene kant stond 'vrijheid van meningsuiting' en op de andere kant 'behalve voor bisschoppen'. Op een andere medaille stond: 'vadertje staat zorgt voor alles – ook voor loodzware belastingen'. De meest schokkende tekening van *O'56* was een afbeelding waarop belangrijke katholieke gebouwen, van onder andere de KRO, de kerk en het katholieke onderwijs, in vlammen opgingen. Daaronder stond geschreven: 'Als de rode haan victorie kraait'.⁹⁷ Het pamflet moest angst zaaien voor een eventuele sociaaldemocratische verkiezingsoverwinning. De PvdA zou erop uit zijn om de katholieke zuil te vernietigen en *O'56* moest de kiezer overtuigen van dit 'socialistische gevaar'.⁹⁸

Het pamflet zorgde voor veel ophef. Marga Klompé, destijds Tweede-Kamerlid namens de KVP, stuurde een protestbrief aan het partijbestuur over het pamflet. Zij bekritiseerde 'het onbeschaafd en negatief bestrijden van anderen in plaats dat de propaganda steunt op het program van de partij'.⁹⁹ In reactie hierop werd de propaganda in het verkiezingsjaar 1956 gematigder qua toon, maar nog steeds zeer aanvallend richting de PvdA. De verkiezingen stonden in het teken van Drees versus Romme. Zowel

⁹⁵ Johan van Merriënboer en Jacco Pekelder, 'Brede basis in een noodwoning. Verkiezingen, formatie en samenstelling van het kabinet-Drees IV', in: Jan-Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Het kabinet-Drees IV en het kabinet Beel II, 1956-1959* (Den Haag 2004) 1-57, aldaar 3.

⁹⁶ Böhl, 'Consensus en polarisatie', 303.

⁹⁷ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1488, propagandamateriaal 1956, *O'56*.

⁹⁸ Koen Vossen, 'De roerige Kamerverkiezingen van 1956. "De stukken vlogen ervan af"' (versie 8 maart 2017), <https://www.groene.nl/artikel/de-stukken-vlogen-ervan-af> (3 januari 2021).

⁹⁹ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 155, stukken betreffende vergaderingen, 1955-1980, afschrift brief Klompé, 27 juni 1955.

de PvdA als de KVP voerden een felle politieke strijd tegen elkaar. Dat leidde tot talloze voorbeelden van antisocialistische propaganda. Geluidswagens van de KVP verspreidde leuzen als: 'niet ieder op zijn eentje, maar ook niet vadertje Staat boven op ons allemaal' en 'geen klassenstrijd, maar arbeidsvrede, geen dictatuur maar medezeggenschap, geen socialisatie maar samenwerking van alle bedrijfsgenoten'.¹⁰⁰

Verder groeide de angst dat de sociaaldemocraten hun krachten zouden bundelen met de communisten. De PvdA werd ervan beschuldigd gebruik te maken van 'moscovistische voorlichtingsmethoden'. De partij zou de waarheid vertekenen, historische onjuistheden verkondigen en feiten verdraaien.¹⁰¹ De angst werd versterkt doordat de PvdA en de Communistische Partij van Nederland (CPN) gezamenlijk gebruik maakten van de leuze: 'eenheid tegen Romme'.¹⁰² Uiteindelijk leidde dit ertoe dat het partijbestuur van de KVP in 1956 in een verklaring de PvdA bestempelde als bedreiging voor de Nederlandse democratie.¹⁰³

Tijdens partijbijeenkomsten kon de sfeer soms ook erg grimmig worden, vooral in het zuiden van Nederland. In Roermond probeerden katholieke jongeren onrust te zaaien tijdens een verkiezingsbijeenkomst van de PvdA door te joelen en later werden daar zelfs de kabels van de geluidsinstallatie vernield. In Venlo werden er tijdens een PvdA-bijeenkomst stinkbommen naar binnen gegooid door katholieken. Sommige PvdA-manifestaties werden in Brabant zelfs eerder beëindigd vanwege vechtpartijen.¹⁰⁴ In reactie hierop namen aanhangers van de PvdA geregeld wraak en dit ontaarde in een voor Nederlandse begrippen ongekend felle verkiezingsstrijd.¹⁰⁵

De campagne van 1959

In 1958 was de rooms-rode samenwerking officieel ten einde gekomen toen het kabinet-Drees IV viel. Jelle Zijlstra, destijds minister van Economische Zaken, schreef de val van het kabinet toe aan materiaalmoetheid: de geoliede machine van KVP en PvdA was versleten.¹⁰⁶ In de daaropvolgende verkiezingsstrijd waren de twee nog steeds grote

¹⁰⁰ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1502, stukken betreffende de verkiezingscampagnes 1956, speeches geluidswagens kring Den Haag en Tilburg.

¹⁰¹ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1488, De Opmars, 16e jaargang, nummer 20, 1 juni 1956.

¹⁰² KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1488, verkiezingsaffiche

¹⁰³ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1488, verklaring partijbestuur KVP, 3 april 1956.

¹⁰⁴ Elzinga en Voerman, *Om de stembus*, 99.

¹⁰⁵ Merriënboer en Pekelder, 'Brede basis in een noodwoning', 6.

¹⁰⁶ Anne Bos, Peter van Griensven en Peter van der Heiden, 'De val van het kabinet', in: Jan-Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Het kabinet-Drees IV en het kabinet-Beel II, 1956-1959* (Den Haag 2004) 261-293, aldaar 261.

concurrenten van elkaar, maar de vijandigheid was een stuk minder in vergelijking met 1956. Waarschijnlijk om de ongekende strijd uit 1956 niet nogmaals te herhalen, nadat daar veel kritiek op was gekomen.

De campagne van de KVP draaide ditmaal om vier affiches die de centrale punten van de partij vertegenwoordigden: werkgelegenheid, bezitsvorming, de eigen verantwoordelijkheid van de mens en zijn recht om zelf te beslissen (in tegenstelling tot de collectiviteits-tendens) en de woningbouw.¹⁰⁷ In opinieartikelen werd duidelijk gemaakt dat fouten van het kabinet de schuld waren van de PvdA.¹⁰⁸ In tegenstelling tot 1956 bleek uit het campagnemateriaal van 1959 dat de KVP meer bezig was met het vertellen van een eigen verhaal in plaats van met het neerhalen van de PvdA. Dat blijkt onder andere uit een speech van minister Klompé:

U zult zich verwonderen, dat u nog weinig hebt gehoord over andere partijen. U had misschien gehoopt, dat ik een pittig nummertje kritiek op andere partijen zou hebben gegeven. Maar daar heb ik zo weinig behoefte aan. [...] De partij heeft zoveel positiefs te bieden, dat het niet nodig is onze winst te halen van het ons afzetten of zwart maken van anderen.¹⁰⁹

Verderop in de speech keurde ze ook af dat VVD-leider Oud de PvdA uitsloot als mogelijke samenwerkingspartner.¹¹⁰ De KVP maakte daarmee duidelijk: zo ver willen wij het niet laten komen.

Analyse van het vijandbeeld

Het vijandbeeld van de KVP

Uit de literatuur en bronnen over de KVP in de periode 1952-1959 blijkt dat de KVP zich polariserend opstelde tegenover de PvdA. In de volgende alinea's zal geanalyseerd worden of er sprake was van een socialistisch vijandbeeld en zo ja, waar dat toe diende.

Communisten werden binnen de katholieke partij gezien als een dreiging, waar de sociaaldemocraten vervolgens in meegetrokken werden. De KVP was bang voor een

¹⁰⁷ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1503, stukken betreffende de verkiezingscampagnes 1959, verkiezingsaffiches.

¹⁰⁸ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1489, propagandamateriaal 1959, diverse opinieartikelen in *De Opmars*.

¹⁰⁹ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1373, stukken betreffende verkiezingsprogramma's 1959, enige aantekeningen voor rede minister Klompé in Heerlen, 25 februari 1959, 2.

¹¹⁰ KDC, archiefnummer 266, inventarisnummer 1373, enige aantekeningen voor rede minister Klompé in Heerlen, 25 februari 1959, 3.

communistisch blok van CPN en PvdA. ‘Moscovistische voorlichtingsmethoden’ zouden door de PvdA worden ingezet om te liegen tegen het Nederlandse volk, terwijl ze eigenlijk totalitaire staatsdwang nastreefden. Voor het partijbestuur veranderde de PvdA daardoor in een realistische bedreiging voor de Nederlandse democratie. De angst voor een communistisch blok bleek, op de gezamenlijke leus ‘eenheid tegen Romme’ na, geen werkelijke basis te hebben. Door de KVP werd dus een grotere dreiging gesuggereerd dan daadwerkelijk bestond.

De dreiging jegens de PvdA had bij de KVP, net als bij de VVD, een politieke en ideologische basis. Als politieke grootmacht werd de KVP in 1952 en 1956 verslagen door de PvdA. Zij waren elkaars grote concurrenten en daardoor ook politieke rivalen. Kiezers moesten afgeschrikt worden door pamfletten als *O’56* om zo te voorkomen dat ze op de concurrent zou stemmen. Tactiek en politieke strategie waren dus een belangrijk onderdeel van de vijandelijkheid tegen de PvdA. In ideologisch opzicht zag de KVP de PvdA ook als dreiging. De ideologie van de KVP was grotendeels gebaseerd op religie en het katholieke geloof. De katholieken waren bang dat de sociaaldemocraten een groot gevaar zouden vormen voor de katholieke wereldorde en daarmee ook een bedreiging vormden voor het katholieke geloof. Dat werd onder andere benadrukt in het bisschoppelijk Mandement van 1954. Deze politieke en ideologische basis zorgde ervoor dat het vijandbeeld werd gebruikt om het belang van een katholieke eenheid in de politiek te onderstrepen. Daarnaast moest het vijandbeeld ervoor zorgen dat katholieke stemmers niet zouden overlopen naar de PvdA.

De PvdA was niet alleen een concurrent, maar ook een coalitiepartner. In deze rol werden de sociaaldemocraten regelmatig aangewezen als zondebok. Alle fouten van het kabinet werden afgeschoven op de PvdA. In ieder opiniestuk van de KVP werd aangestipt wat er allemaal fout was gegaan en waarom dat de schuld was van de sociaaldemocraten. De zondebok kon vervolgens gebruikt worden om de keuzes van de KVP in de regering te verantwoorden.

Vriend of vijand?

De KVP creëerde een, grotendeels onwerkelijke, dreigingsperceptie richting de PvdA. De dreiging was politiek en ideologisch van aard en werd gevoed door een concurrentiegevoel en de achterliggende context van de Koude Oorlog. Deze kenmerken voldoen aan de theorie van Wecke en wijzen erop dat er sprake was van een vijandbeeld.

Het vijandbeeld werd voornamelijk gebruikt om een zondebok aan te wijzen en om het belang van een katholieke eenheid in de politiek te bevestigen. In vergelijking met de VVD was het vijandbeeld echter minder nadrukkelijk aanwezig en kende het ook een minder duidelijke functie. De KVP was in de jaren vijftig een groot machtsblok met een onmiskenbare eigen identiteit en achterban. De partij had daarom geen socialistisch vijandbeeld nodig om het eigen bestaansrecht te legitimeren, zoals bij de VVD het geval was. Daarnaast werd het vijandbeeld veel minder frequent en aanvallend gepresenteerd aan de kiezers. Het antisocialisme van de KVP was niet gebaseerd op een overdreven karikatuur van de PvdA, maar ging eerder over sociaaldemocratische ideeën of acties van de PvdA in het kabinet. Uitzondering hierop vormt het pamflet *O'56*, dat doordrenkt is van stereotypen.

Verder vormen de rooms-rode coalities het bewijs dat de KVP de PvdA eerder als samenwerkingspartner dan als vijand beschouwde. Ondanks een socialistische dreiging kozen de katholieken er keer op keer voor om te blijven samenwerken met de 'vijand'. Er is ook nooit serieus overwogen om de samenwerking te verbreken of om de PvdA uit te sluiten als coalitiepartner. Dat toont aan dat de KVP de sociaaldemocraten blijkbaar niet vijandelijk genoeg vond om daadwerkelijk buiten te sluiten, zoals de communisten. Daaruit blijkt dat de ideologische basis van het vijandbeeld bij de KVP minder van belang was, omdat de partijen programmatisch goed met elkaar konden samenwerken.

In 1956 is er echter wel degelijk een felle en vijandelijke strijd gevoerd. Dit was de eerste en de laatste keer en zorgde ook meteen voor veel onrust binnen de KVP. Marga Klompé maakte aan het partijbestuur duidelijk dat zij niet gediend was van dit soort vijandelijkheid en met haar standpunt kreeg zij veel steun binnen de partij. Er was destijds dus geen eensgezindheid over de te voeren campagnestrategie. De KVP heeft er daarna voor gekozen om meer te focussen op het eigen verhaal en om niet te vervallen in polariserende propaganda die alleen focust op de negatieve kanten van andere partijen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de KVP het in de jaren vijftig, op de verkiezingen van 1956 na, niet gepast vond om zich in een verkiezingsstrijd te laten leiden door een vijandbeeld.

Conclusie

De VVD en de KVP wijdden een aanzienlijk gedeelte van hun verkiezingsmateriaal in de jaren vijftig aan het negatief bestrijden van de PvdA. Dat is aangetoond in dit onderzoek door de beeldvorming van beide partijen over de PvdA te bestuderen tijdens de verkiezingen van 1952, 1956 en 1959. Aan de hand van de theorie van Léon Wecke is vastgesteld of er bij de VVD en de KVP sprake was van een vijandbeeld. In dit afsluitende hoofdstuk zal een antwoord gegeven worden op de hoofdvraag van het onderzoek: Hoe was de beeldvorming over de PvdA binnen de VVD en de KVP in de periode 1952-1959 en in hoeverre was er hierbij sprake van een vijandbeeld?

De VVD was in de jaren vijftig in de ban van een socialistisch vijandbeeld, dat zich voornamelijk uitte in het aanvallen van de PvdA. Koude Oorlog-retoriek, complottheorieën over socialistische camouflagepolitiek en karikaturen werden gebruikt om de kiezers duidelijk te maken dat de PvdA niet deugde. De VVD creëerde een dreiging, die politiek en ideologisch van aard was. Deze dreiging bleek echter overdreven omdat de PvdA destijds allerlei socialistische dogma's aan de kant zette. Het vijandbeeld werd gebruikt door de VVD om saamhorigheid te creëren, een zondebok aan te wijzen en om het eigen bestaansrecht te legitimeren. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de liberalen een vijandbeeld niet als iets vreemds of onredelijks zagen, maar juist als een geoorloofd wapen in verkiezingscampagnes.

Ook de KVP creëerde in de verkiezingscampagnes van de jaren vijftig tot op zekere hoogte een vijandbeeld van de PvdA. De PvdA en de KVP waren elkaars grootste concurrenten, waardoor een felle verkiezingsstrijd ontstond. De katholieken maakten in die strijd gebruik van diverse vijandelijke middelen en frames. Zo suggereerde de KVP dat de PvdA een communistische dreiging vormde en werd Koude Oorlog-retoriek gebruikt. Daarnaast was de KVP bang dat de PvdA een dreiging zou vormen voor het katholieke geloof. Het vijandbeeld bevatte dus een politieke en ideologische basis en werd gebruikt om een zondebok aan te wijzen en om het belang van een katholieke eenheid in de politiek te onderstrepen. Tot slot moest het ervoor zorgen dat er geen katholieke kiezers zouden overlopen naar de PvdA.

De KVP maakte echter in mindere mate gebruik van het vijandbeeld en gebruikte ook een minder felle toon in de propaganda dan de VVD. Dit kan komen doordat de KVP minder redenen zag om van het vijandbeeld gebruik te maken, de KVP beschikte immers

al over een stabiele eigen identiteit en achterban in tegenstelling tot de VVD. Daarnaast lagen de PvdA en KVP programmatisch dichter bij elkaar dan de VVD en de PvdA. Verder ontstond er binnen de partij veel discussie zodra de KVP zich vijandelijk gedroeg. Zo ontstond er veel ophef over het pamflet *O'56*, waarna het partijbestuur besloot om voortaan minder felle strijd te voeren tegen de PvdA. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de KVP het niet geoorloofd vond om veel gebruik te maken van een vijandbeeld tijdens verkiezingscampagnes. Ze kozen er daarna voor om meer te focussen op de positieve punten van het eigen programma dan om zich te richten op de negatieve aspecten van andere partijen.

De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat de Nederlandse politiek in de jaren vijftig niet alleen draaide om consensus en samenwerking zoals de bestaande historiografie hierover doet vermoeden. Er was bij de KVP en VVD wel degelijk sprake van polarisatie en vijandelijkheid. Door het gebruik van het socialistische vijandbeeld gaven de KVP en VVD mede vorm aan de politieke cultuur in de jaren vijftig. De conclusies van dit onderzoek sluiten daarmee aan bij de auteurs van *Onbehagen in de polder*, die beargumenteren dat er in Nederland niet alleen harmonieus gepolderd werd, maar dat er ook ruimte was voor politiek conflict. Er moet meer onderzoek komen naar dit soort vijandigheid tussen politieke partijen om de Nederlandse politieke cultuur volledig te kunnen doorgronden.

Tot slot is ervoor gekozen om in dit onderzoek alleen te focussen op de verkiezingscampagnes, omdat vijandbeelden daarin het duidelijkst naar voren komen. Dit kan echter een vertekend beeld geven van de politieke verhoudingen in algemene zin. Het zou daarom goed zijn om in de toekomst te onderzoeken of de socialistische vijandbeelden ook buiten campagnetijd gebruikt werden in de politieke strijd. Daarnaast is het mogelijk ook interessant om te onderzoeken of de PvdA gebruik maakte van een vijandbeeld. Zo kan er in het vervolg een genuanceerder beeld worden geschetst van de politieke cultuur in de jaren vijftig, waar ruimte is voor vriend én vijand.

Literatuurlijst

Gebruikte afkortingen

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen – DNPP

Katholiek Documentatie Centrum – KDC

Katholieke Volkspartij – KVP

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie – VVD

Primaire bronnen

- *De Katholiek in het openbare leven van deze tijd*, Bisschoppelijk Mandement 1954.
- DNPP, Collectie affiches, Verkiezingsaffiche VVD 1959.
- DNPP, Collectie brochures, Liberaal Manifest aan het Nederlandse volk, 17 september 1955.
- DNPP, Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 12 april 1952 - No. 205.
- DNPP, Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 17 januari 1959 - No. 523.
- DNPP, Collectie partijbladen, *Vrijheid & Democratie*, 2 februari 1952 – No. 195.
- DNPP, Collectie verkiezingsprogramma's, Verkiezingsprogramma VVD 1952.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1371, Stukken betreffende verkiezingsprogramma's 1952, een korte uiteenzetting over het verkiezingsprogram KVP 1952.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1371, Stukken betreffende verkiezingsprogramma's 1952, Verkiezingsprogram KVP 1952.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1371, Stukken betreffende verkiezingsprogramma's 1952, Nota over 'De weg naar de Vrijheid', Drs. A.W.H.J. Quaedvlieg.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1488, Propagandamateriaal 1956, O'56.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 155, Stukken betreffende vergaderingen, 1955-1980, Afschrift brief Klompé, 27 juni 1955.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1502, Stukken betreffende de verkiezingscampagnes 1956, Speeches geluidswagens kring Den Haag en Tilburg.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1488, Propagandamateriaal 1956, De Opmars, 16e jaargang, nummer 20, 1 juni 1956.

- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1488, Propagandamateriaal 1956, Verkiezingsaffiche.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1488, Propagandamateriaal 1956, Verklaring partijbestuur KVP, 3 april 1956.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1503, Stukken betreffende de verkiezingscampagnes 1959, Verkiezingsaffiches.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1373, Stukken betreffende verkiezingsprogramma's 1959, Enige aantekeningen voor rede minister Klompé in Heerlen, 25 februari 1959.
- KDC, archiefnummer 266, KVP, (1891-1919) 1945-1980, inventarisnummer 1489, propagandamateriaal 1959, diverse opinieartikelen in *De Opmars*.

Literatuur

- Baar, Dirk Jan van, 'Het Overbodige Liberalisme', *Intermediair* 27 (1991) 39, 23-29.
- Bakvis, H., *Catholic power in the Netherlands* (Montreal 1981).
- Böhl, Herman de Liagre, 'Consensus en polarisatie. De kwaliteit van de democratie, 1945-2000', in: Remieg Aerts e.a. (red.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2016), 285-353.
- Bornewasser, J.A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980, I, Herkomst en groei (tot 1963) (Nijmegen 1995); II, Heroriëntatie en integratie (1963-1980) (Nijmegen 2000)*.
- Bos, Anne, Peter van Griensven en Peter van der Heiden, 'De val van het kabinet', in: Jan-Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Het kabinet-Drees IV en het kabinet-Beel II, 1956-1959* (Den Haag 2004) 261-293.
- Bosmans, J., 'Beide er in en geen van beide er uit' De rooms-rode samenwerking 1945-1952', *BMGN - Low Countries Historical Review* 96 (1981) 2, 204-229.
- Brouwer, Jan Willem en Peter van der Heiden (red.), *Het kabinet-Drees IV en het kabinet-Beel II, 1956-1959: het einde van de rooms-rode coalitie* (Nijmegen, 2004).
- Clerx, J.M.M.J. en R.J.J. Stevens, 'Polarisatie als ideologisch surrogaat. De nieuwe antithese VVD-PvdA, 1959-1971', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialistten in Nederland* (Kampen 1995) 115-126.
- Daalder, Hans, *Drees en Soestdijk. De zaak-Hofmans en andere crises 1948-1958* (Amersfoort 2006).

- Dam, Peter van, Jouke Turpijn en Bram Mellink (red.), *Onbehagen in de polder. Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014).
- Elzinga, D.J. en G. Voerman, *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918-1998* (Amsterdam 2002).
- Heiden, P.B. van der, 'Eindelijk een doorbraak? De verkiezingen van 1952', in: *Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Politieke Opstellen 17* (Nijmegen 1997) 59-71.
- Koole, Ruud, Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *40 Jaar vrij en verenigd. Geschiedenis van de VVD-partijorganisatie* (Houten 1988).
- Louwerse, Tom, Rudy Andeweg, Joop van Holsteyn en Josje den Ridder, 'Inleiding: Nederlandse politiek van driestromenland tot delta?', in: Tom Louwerse e.a. (red.), *Van driestromenland tot delta? Beschouwingen over ontwikkelingen in de Nederlandse politiek* (Leiden 2019) 7-18.
- Lucardie, Paul en Gerrit Voerman, 'Driestromenland in kaart', in: Tom Louwerse e.a. (red.), *Van driestromenland tot delta? Beschouwingen over ontwikkelingen in de Nederlandse politiek* (Leiden 2019) 19-42.
- Maas, P.F., 'PvdA en VVD. Polarisatie door profilering', in: P.F. Maas, F.L.M. Lafort en J.M.M.J. Clerx (red.), *illusie of monsterverbond. Mogelijkheden en grenzen van een PvdA-VVD coalitie* (Dieren 1984), 5-16.
- Merriënboer, Johan van en Jacco Pekelder, 'Brede basis in een noodwoning. Verkiezingen, formatie en samenstelling van het kabinet-Drees IV', in: Jan-Willem Brouwer en Peter van der Heiden (red.), *Het kabinet-Drees IV en het kabinet Beel II, 1956-1959* (Den Haag 2004) 1-57.
- Otten, Bas, "Tegen het socialisme alleen de VVD': De Nederlandse liberalen in de jaren vijftig', *Aanzet* 10 (1992) 1, 29-36.
- Otten, Bas, "Verbreekt de rode boeien'. Het antisocialisme van de VVD in de jaren 1952-1959', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995) 97-115.
- Otten, Bas, "Tegen het socialisme alleen de VVD": antisocialisme als beeldmerk van het liberalisme in Nederland 1952-1959 (Doctoraalscriptie, Utrecht 1991).
- Ottenheim, Tom en Léon Wecke, *Vijandbeeld, legitimatie en voorlichting. Een verkenning naar de aanwezigheid van vijandbeeld en legitimatie in de voorlichtingsbrochure 'Over veiligheid en vrede'* (Nijmegen 1985).

- Parlementair Documentatie Centrum, 'De doorbraak',
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrrl0g6/de_doorbraak
- Parlementair Documentatie Centrum, 'Kabinetten 1945-heden',
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp1x03/kabinetten_1945_heden
- Parlementair Documentatie Centrum, 'Katholieke Volkspartij (KVP)',
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wtf/katholieke_volkspartij_kvp
- Praag, Philip van, 'PvdA partijgeschiedenis' (versie 26 november 2020),
<https://dnpp.nl/dnpp/pp/pvda/geschied>
- Schie, P.G.C. van (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995).
- Velde, Henk te, 'De partij van Oud en Wiegel. Leiderschap in de VVD en het primaat van het electoraat', in: Patrick van Schie en Gerrit Voerman (red.), *Zestig jaar VVD* (Amsterdam 2008) 27-52.
- Velde, Henk te, *Stijlen van Leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).
- Vermeulen, André, *De liberale opmars. 65 jaar VVD in de Tweede Kamer* (Amsterdam 2013).
- Visser, Anneke, *Alleen bij uiterste noodzaak?: de rooms-rode samenwerking en het einde van de brede basis (1948-1958)* (Amsterdam 1986).
- Voerman, Gerrit, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120 (2005) 2, 226-269.
- Voerman, Gerrit, 'Om de vrijzinnig-democratische erfenis. De verhouding tussen liberalen en socialisten in de jaren 1945-1952', in: P.G.C. van Schie (red.), *Tussen Polarisatie en Paars. De 100-jarige verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland* (Kampen 1995) 83-96.
- Vossen, Koen, 'De roerige Kamerverkiezingen van 1956. "De stukken vlogen ervan af"' (versie 8 maart 2017), <https://www.groene.nl/artikel/de-stukken-vlogen-ervan-af>
- Wecke, Léon en Jacques de la Haye, 'Vijandbeelden: door wie of wat voelen Nederlanders zich bedreigd?' in: P. Everts en H. W. Tromp (red.), *Tussen oorlog en vrede* (Amsterdam 1980).
- Wecke, Léon, *Vijandbeeld en vijanddenken* (Utrecht 1987).